

ρωτᾶ ἑαυτόν, διατί ἔζησε, διατί ἐγεννήθη καὶ διατί ἀποθνήσκει. Ἐὰν δὲ ὑποθέσωμεν καὶ τὸν εὐτυχέστερον βίον, διηνεκῆ εὐεξίαν τοῦ σώματος, προοδευτικὴν ἀνάπτυξιν καὶ τελειοποίησιν τοῦ πνεύματος, πολλὰς ἡδονὰς καὶ ὀλίγας λύπας, ὅπερ σπανιώτατον, καὶ πάλιν ἐρωτῶμεν πρὸς τί πάντα ταῦτα, τί ὠφελοῦσιν, ἀφ' οὗ παρέρχονται ἀνεπιστρεπτί, καὶ πρὸς τί χρησιμεύει ἡ πληρεστέρα γνῶσις τῶν πραγμάτων ἢν διὰ μακρᾶς πείρας καὶ πολλῶν κόπων καὶ μόχθων ἀποκτῶμεν ἐν τέλει τῆς ζωῆς, ἀφ' οὗ καθ' ἣν στιγμὴν δυνάμεθα νὰ τὴν χρησιμοποιήσωμεν, ἡ ζωὴ ἐξαφανίζεται; Μάταια λοιπὸν τὰ πάντα, καὶ ἡ ζωὴ μένει αἰνίγμα ἄνευ λύσεως, διότι παύει ἅμα ἡδύνατο νὰ μᾶς χρησιμεύσῃ. Ἡ νεότης, τὸ κάλλος, ὁ πλοῦτος, ἡ σοφία, ἡ δόξα, ὅλα τὰ ἀγαθὰ ἐφ' οἷς ἐπαιρόμεθα, καὶ αὐτὴ ἡ ἀρετὴ, δι' ἣν μᾶς λέγουσιν ὅτι ὀφείλομεν νὰ θυσιάσωμεν τὰ πάντα, ὅλα μάταια καὶ ἄνευ σκοποῦ. Καὶ ἡ ζωὴ αὕτη, ἐὰν ἄλλη δὲν ὑπάρχῃ, οὐ μόνον αἰνίγμα εἶναι ἀνεπίλυτον, ἀλλὰ καὶ ἀντίφασις οἰκτρὰ καὶ ἐμπαιγμὸς σκληρὸς καὶ πικρότατος, διότι ἡ ἔκβασις ἀντιφάσκει πρὸς τὴν προσδοκίαν, καὶ ἡ ἀθλία πραγματικότης ἀντίκειται πρὸς τὰς ἐφέσεις τοῦ νοῦ καὶ τῆς καρδίας. Τῶντι ἐξ ὅ-

λων τῶν γνωστῶν ἡμῖν πλασμάτων μόνος ὁ ἄνθρωπος συλλαμβάνει τὸ ἄπειρον, καὶ δι' ὅλων τῶν δυνάμεών του τείνει πρὸς αὐτό. Ὁ λόγος του βαίνει γοργὸς πρὸς τὴν ἀλήθειαν, καὶ ὅσας μερικὰς ἀληθείας ἀνακαλύψει, ἤξεύρει ὅτι ὑπάρχει ἀπόλυτος καὶ ἄπειρος ἀλήθεια ἧς αἱ ἄλλαι πᾶσαι εἶναι μηδαμινὰ κλάσματα, ἅτινα δὲν τὸν ικανοποιοῦσι, καὶ διὰ τοῦτο ἐργάζεται ἀδιακόπως, καὶ εἰς τὴν ζήτησιν τῆς ἀληθείας θυσιάζει τὸν πλοῦτον, τὴν υἰείαν καὶ αὐτὴν τὴν ζωὴν· ἡ φαντασία του συλλαμβάνει τὸ ἰδανικόν, τὸ τέλειον τοῦ καλοῦ, καὶ ὅσα καλὰ ἀνακαλύψει ἐν τῇ φύσει ἢ δημιουργήσῃ διὰ τῆς τέχνης, δὲν τὴν ικανοποιοῦσιν· ἡ καρδία του ποθεῖ τὸ ἄκρον ἀγαθόν, τὴν πλήρη μακαριότητα, καὶ οὐδὲν ἀγαθὸν τοῦ κόσμου, οὐδεμίαν γηίνην εὐδαιμονίαν τὴν ικανοποιεῖ. Τὰ κτήνη ἐκπληροῦσι τὸν προορισμὸν των, μόνος ὁ ἄνθρωπος, ἂν καὶ διαγιγνώσκει σαφῶς καὶ συναισθάνεται βαθέως τὸν προορισμὸν του, καὶ προσπαθεῖ νὰ ρυθμίσῃ τὴν ζωὴν του συμφώνως πρὸς αὐτόν, εἶναι καταδικασμένος νὰ ἐργάζεται, ν' ἀγωνίζεται ἀδιακόπως πρὸς ἐκπλήρωσιν αὐτοῦ, καὶ οὐδέποτε νὰ ἐπιτυγχάνῃ. Δύναται ὁ ὀρθὸς λόγος ν' ἀνεχθῇ τοιαύτην τερατώδη ἀντίφασιν; Τὰ ἄψυχα σώ-

ματα διαρκούσιν ἐπὶ αἰῶνας ἀκαταλογίστους. Τίς δύναται ν' ἀριθμήσῃ τοὺς αἰῶνας τῆς ζωῆς τῶν ἀστέρων ; καὶ αὐτὴ ἡ μικρὰ μικροτάτη σφαῖρα ἐφ' ἧς εὐρισκόμεθα, ζῆ καὶ ἀνακαινίζεται ἀδιακόπως, οὐδὲν ἀποβάλλει καὶ τῶν ἐλαχίστων μορίων τῆς, οὐδεμίαν τῶν δυνάμεών τῆς, μεταμορφοῦται, ἀλλὰ διαμένει, μόνος ὁ ἄνθρωπος διαλάμπει ὡς σπινθὴρ ἐπ' αὐτῆς μίαν μόνην στιγμὴν καὶ σβέννυται. Τὸ ἀνθρώπινον γένος, ἡ ἀνθριωπότης, κατὰ τὴν ἱστορικὴν αὐτῆς ζωὴν προοδεύει τοῦλάχιστον, καὶ ἐπὶ μᾶλλον καὶ μᾶλλον τελειοποιεῖται, καὶ οὐδεὶς δύναται νὰ θέσῃ ὄρια εἰς τὴν πρόοδον ταύτην· διατί ὁ ἀτομικὸς ἄνθρωπος, δι' οὗ καὶ μόνου γίνεται οὐχ ἧττον ἡ πρόοδος αὕτη, μόλις κινηθῆ, ἐπιστρέφει εἰς τὸ μηδέν ; τί εἶναι ἡ ζωὴ τοῦ ἀνθρώπου, οὐχὶ ἀπέναντι τῆς διαρκείας τῆς γῆς καὶ τοῦ στερεώματος, ἀλλ' ἀπέναντι τῆς ἱστορικῆς ζωῆς αὐτοῦ τοῦ γένους εἰς ὃ ἀνήκει ; Μία μόνη στιγμή. Ζῆ ὀλίγα ἔτη, καὶ ἐνίοτε ὀλίγους μῆνας, ὀλίγας ἡμέρας, ὀλίγας ὥρας· τὸ τέταρτον τῶν ἀνθρώπων ἀποθνήσκει πρὸ τοῦ ἐβδόμου ἔτους, τὸ ἡμισυ δὲν ὑπερβαίνει τὸ δέκατον ἑβδομον, καὶ ὁ μέσος ὅρος τῆς ζωῆς εἶναι τριάκοντα τριῶν ἐτῶν, εἰάν δὲ ἀφαιρεθῆ ἀπ' αὐτῶν ἡ βρεφικὴ ἡλικία, τὸ ἀναί-

σθητον γῆρας, καὶ ὁ κτηνώδης ὕπνος, καὶ αἱ νόσοι καὶ αἱ ἄλλαι ἐκλείψεις τῆς πνευματικῆς ζωῆς, οὔτε τὸ ἥμισυ τῶν τριάκοντα τριῶν ἐτῶν ὑπολείπεται. Τί εἶναι οἱ ἀριθμοὶ οὗτοι παραβαλλόμενοι πρὸς τὰ ἑκατομμύρια αἰώνων τῆς ἱστορίας τοῦ παντός; Ὁ βασιλεὺς τῆς κτίσεως, τὸ προσφιλέστατον πλάσμα τῷ δημιουργῷ τῶν ἀπάντων εἶναι τὸ ἀσθενέστερον, τὸ ἀθλιώτερον, τὸ δυστυχέστερον τῶν ζώων, καὶ αὐτὴ ἡ λάμψις τοῦ λόγου ἣτις ὡς ἀστραπὴ τὸν φωτίζει, καταδεικνύει μόνον τὸ σκότος τοῦ μηδενὸς ἐξ οὗ ἦλθε καὶ εἰς ὃ ἐπιστρέφει. Νοεῖς, φίλε μου, εἰς ποῖον λαβύρινθον ἀντιφάσεων, ἀδικιῶν καὶ παραλογισμῶν περιπλεκόμεθα, ἅμα ἀποβάλλωμεν τὴν ιδέαν τῆς ἀθανασίας; Πάντα τὰ αἰσθήματα καὶ νοήματα, πᾶσαι αἱ δυνάμεις τῆς ψυχῆς ἐξανίστανται κατὰ τῆς ιδέας τῆς μηδενίσεως τοῦ ἡμετέρου ὄντος. Καὶ πάντες οἱ λαοὶ συνησθάνθησαν τὴν μεγάλην ταύτην ἀλήθειαν· ὅτι ἀφ' οὗ ἡ ἠθικὴ τάξις οὐδὲν συμπληροῦται ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ, διότι οὔτε ἡ ἀρετὴ λαμβάνει τὴν ὀφειλομένην αὐτῇ ἀμοιβήν, οὔτε ἡ κακία τὴν δικαίαν αὐτῆς τιμωρίαν, οὔτε ὁ προορισμὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐντελῶς πραγματοποιεῖται, πρέπει νὰ ὑπάρχη ἄλλη ζωὴ ἐν ἣ τελεῖται ἡ δικαίωσις τοῦ ἀνθρώ-

που καὶ ἡ συμπλήρωσις τῆς ἠθικῆς τάξεως. Τὴν ἀλήθειαν ταύτην θέλεις εὔρει ἐκφραζομένην διὰ τῶν θρησκευμάτων ὅλων τῶν λαῶν ἅμα ἐξεληθόντων τῆς κτηνώδους καταστάσεως καὶ ὀπωσοῦν ἐκπολιτισθέντων, καὶ θέλεις ἴδει αὐτὴν διατυπωμένην ἐν τοῖς δόγμασι καὶ ταῖς τελεταῖς αὐτῶν. Τὴν ἀλήθειαν ταύτην πρεσβεύουσιν οἱ πλείστοι καὶ οἱ σοφώτεροι τῶν ἐπιστημόνων πάσης ἐποχῆς, ὡς σοι ὑπεδείκνυον ἐν τῇ δευτέρᾳ τῶν ἐπιστολῶν μου, καὶ οἱ διασημότεροι τῶν φιλοσόφων· καὶ αὐτὸς ὁ ἐν τοῖς νεωτέροις χρόνοις ἐγείρας, οὕτως εἰπεῖν, τὴν ἀκρόπολιν τοῦ σκεπτισμοῦ διὰ τῆς κριτικῆς τοῦ καθαροῦ λόγου, ὁ περικλεῆς Κάντιος, ἀνεῦρεν ἐν τῷ πρακτικῷ λόγῳ τὴν πίστιν εἰς τὴν πνευματικὴν ἡμῶν φύσιν, εἰς τὴν ὑπαρξίν τοῦ Θεοῦ, εἰς τὴν ἀπόλυτον αὐτοῦ δικαιοσύνην, καὶ εἰς τὴν βασιλείαν αὐτοῦ ἐν μελλούσῃ ζωῇ, καθ' ἣν δικαιούται ὁ ἄνθρωπος, καὶ πληροῦται ὁ ἠθικὸς νόμος. Καὶ ὁ συλλογισμὸς του ἦτο ἀπλούστατος. Ἐὰν ἔχομεν, ἔλεγε, τὴν συναίσθησιν τοῦ ἠθικοῦ καθήκοντος, τὸ καθῆκον ὑποθέτει τὸν νόμον, καὶ ὁ νόμος ἀπαιτεῖ νομοθέτην, καὶ ἐὰν ὁ νόμος δὲν ἐκτελεῖται καθ' ὀλοκληρίαν ἐν τῇ ζωῇ ταύτῃ, ἄρα ἡ ἐκτέλεσις αὐτοῦ συμπληροῦται ἐν ἄλλῃ, ἄρα ἔ-

χομεν ψυχὴν ἐλευθέραν καὶ ἔλλογον πρὸς ἐκπλήρωσιν τοῦ καθήκοντος, καὶ ἡ ψυχὴ αὕτη εἶναι ἀθάνατος.

Ἄλλ' ἡ ἀθανασία τῆς ψυχῆς, ὡς σοὶ εἶπον, ἀπορρέει κατὰ λογικὴν ἀνάγκην ἐκ τῆς περὶ τῆς φύσεως αὐτῆς θεωρίας. Τῶντι θάνατος καὶ πνεῦμα εἶναι δύο ὄροι ἀντιφατικοὶ καὶ ἀσυμβίβαστοι. Τί εἶναι θάνατος; ἀποσύνθεσις τῆς ὕλης καὶ μεταμόρφωσις. Ἡ ἐπιστήμη ὥρισε τὰς οὐσίας ἐξ ὧν συνίσταται ἡ ὕλη τοῦ σώματος, καὶ ὁ θάνατος εἶναι ἡ ἀποσύνθεσις τῶν οὐσιῶν τούτων, καὶ ἡ μετάβασις αὐτῶν εἰς τὴν σύστασιν ἄλλων σωμάτων καὶ ἄλλων ὀργανισμῶν. Τί κοινὸν μεταξύ τῶν ἐργασιῶν τούτων καὶ τῆς φύσεως τοῦ πνεύματος; Οὐ μόνον οὐδὲν κοινόν, ἀλλ' ἐναντιότης ἀσυμβίβαστος. Ὁ πρῶτος χαρακτήρ τοῦ πνεύματος δὲν εἶναι πραγματικὴ καὶ ἀδιαίρετος ἐνότης οὐδαμοῦ ἄλλοθι ὑπάρχουσα ἢ ἐν τῷ πνεύματι; Τοιαύτη ἐνότης δὲν ἐπιδέχεται ἀποσύνθεσιν, διότι οὔτε διὰ τῆς φαντασίας δυνάμεθα νὰ ὑποθέσωμεν ποικίλας οὐσίας συνιστώσας αὐτήν. Δεύτερος χαρακτήρ τοῦ πνεύματος εἶναι ἡ ἐν χρόνῳ παράτασις τῆς ἐνότητος, ἢτοι ἡ ταυτότης, καὶ δὲν ἀποκλείει καὶ αὕτη πᾶσαν σύνθεσιν ποικίλων οὐσιῶν καὶ πᾶσαν ἀποσύνθεσιν; Ἡ δὲ αὐτενέρ-

γεια, ἤτοι ἡ ἐλευθερία τῆς ψυχῆς, ὁ τρίτος αὐτῆς χαρακτήρ, οὐ μόνον δὲν ταυτίζεται μὲ τὴν ἀναγκαίαν σύνθεσιν καὶ ἀποσύνθεσιν τῆς ὕλης, ἀλλὰ νικᾷ τὴν ἀνάγκην, καὶ καταστρέφει τὸν ὀργανισμόν, ὅταν θέλῃ. Ἄρα θάνατος τοῦ πνεύματος εἶναι πράγμα ἀκατανόητον, διότι εἶναι πράγμα ἀδύνατον, καὶ ἐὰν θέλωμεν ἐξ ἅπαντος καὶ τὸ πνεῦμα νὰ εἶναι θνητόν, πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν ἕτερον εἶδος θανάτου, οὔτινος οὔτε παράδειγμα ἔχομεν οὔτε ιδέαν, πρέπει νὰ ὑποθέσωμεν τὴν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ μηδένισιν τοῦ πνεύματος, ἀλλὰ τότε πρέπει νὰ εὐρώμεν τῆς ὑποτιθεμένης ταύτης ἀποφάσεως τοῦ Θεοῦ τὸν ἀποχρῶντα λόγον, καὶ οὐ μόνον τοιοῦτος λόγος δὲν ὑπάρχει, ἀλλὰ πάντα ὅσα γνωρίζομεν περὶ τοῦ ἀνθρώπου ἀποδεικνύουσι τὸ ἐναντίον.— Πάντα ἐν τῷ ἀνθρωπίνῳ πνεύματι τείνουσι πρὸς τὴν ἀθανασίαν, καὶ ἐὰν μὲν νοῆ τὴν τάσιν ταύτην ὁ ἄνθρωπος καὶ τὴν ἀκολουθῆ, δύναται καὶ ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ ν' ἀπολαύῃ τῆς ἐφικτῆς αὐτῷ εὐδαιμονίας, καὶ ν' ἀσφαλίσῃ ἐαυτῷ τὴν μέλλουσαν μακαριότητα· ἐὰν δὲ παρανοῆ τὸν ἀθάνατον προορισμόν του, καὶ προσκολληῖται εἰς τὰ ψευδῆ καὶ στιγμιαῖα ἀγαθὰ τοῦ κόσμου τούτου, κακοδαιμονεῖ ἐξ ἀνάγκης, διότι ταῦτα δὲν δύνανται νὰ κορέσωσι τὴν δίψαν τοῦ

ἀπείρου ἀγαθοῦ ὑφ' ἧς βασανίζεται. Ἡ δυστυχία
 δὲν εἶναι εἰμὴ ἡ ἀντινομία μεταξὺ ὧν ἔχομεν, καὶ
 ὧν δεόμεθα καὶ ἐπιθυμοῦμεν, καὶ πρὸς ἃ ἐκ φύ-
 σεως φερόμεθα. Πῶς δὲ πάντα ἐν ἡμῖν τείνουσι
 πρὸς τὴν ἀθανασίαν εἶναι ἄρα ἀνάγκη ἐκ νέου
 νά σοι ἀποδείξω; Ἀρκεῖ πρὸς τοῦτο ν' ἀνακαλέ-
 σης εἰς τὴν μνήμην ὅσα σοὶ εἶπον περὶ τοῦ τε-
 τάρτου προσόντος τῆς ψυχῆς, ὅπερ εἶναι ἡ ἔλλογος
 νόησις, καὶ ἐξ οὗ πᾶσα ἐπιστήμη καὶ πᾶσα
 τέχνη. Ἡ διὰ τῆς ἐπιστήμης ζήτησις τῆς ἀλη-
 θείας εἶναι προφανῶς τάσκει πρὸς τὸ ἀπειρον, διότι
 σὲ παρακαλῶ νά μοι εἴπης πότε θέλει παύσει ἡ
 ζήτησις αὕτη, καὶ πότε ὁ ἄνθρωπος θέλει εἶπει·
 αἱ ἀλήθειαι ἄς μέχρι τοῦδε ἀνεκάλυψα μοὶ ἀρ-
 κοῦσι, καὶ ἄλλας δὲν θέλω, δὲν ἐπιθυμῶ. Δὲν
 εἶναι ἀπ' ἐναντίας βέβαιον ὅτι ὅσω μακρότερον
 προβῆ εἰς τὴν εὐρεσιν τῆς ἀληθείας, καὶ ὅσω
 μᾶλλον εὐδοκιμήσῃ κατ' αὐτήν, τοσούτω μᾶλλον
 θέλει ἐξαφθῆ ἢ ὄρεξις τοῦ εἰδέναι, καὶ τοσούτω
 μᾶλλον θέλει ἀγωνισθῆ διὰ τὴν κατάκτησιν πλε-
 ρεστέρας γνώσεως καὶ τελειότερας ἐπιστήμης;
 τοῦτο δὲν εἶναι τὸ ἐλαττήριον πάσης νοητικῆς
 προόδου, ἢ ποῖον ἕτερον; καὶ τίς ἐφαντάσθη ποτὲ
 νά θέσῃ ὅρια εἰς τὴν πρόοδον ταύτην; Τείνει λοι-
 πὸν ὁ ἄνθρωπος πρὸς τὸ ἀπειρον διὰ τοῦ ἐπι-

στημονικου λόγου ζητῶν τὸ ἀληθές· ἀλλ' οὐχ ἤττον τείνει διὰ τῆς ἐλλόγου φαντασίας συναισθανόμενος καὶ ποιῶν τὸ καλόν. Ὁ ἔρωσ τοῦ καλοῦ δὲν εἶναι ὁ ἔρωσ τοῦ δεῖνα ἢ δεῖνα καλοῦ, ἀλλὰ τοῦ ἀπείρου καλοῦ, καί, ὡς ἡ ὄρεξις τῆς μαθήσεως, εἶναι ἀκέρεστος. Τοῦτο εἶναι τὸ μυστήριον τῆς καλλιτεχνικῆς ἐμπνεύσεως, τῆς θείας μαρίας, κατὰ Πλάτωνα, ὑφ' ἧς κυριεύονται καὶ κατέχονται οἱ μεγάλοι ποιηταὶ καὶ καλλιτέχναι, οὗτος εἶναι ὁ λόγος καὶ ἡ ἀληθῆς σημασία τοῦ ἐνθουσιασμοῦ, ὑφ' οὗ ἀφαρπάζονται οἱ θεώμενοι τὰ καλὰ ἔργα τῆς τέχνης, καὶ διὰ τοῦτο ἡ καλλιτεχνία συναρμόζεται μετὰ τῆς θρησκείας, καὶ ἐνδοτάτην σχέσιν ἔχει πρὸς τὴν εὐσέβειαν. Τὸ ἀληθές καὶ τὸ καλὸν συνεννοῦνται ἐν πῶ ἀγαθῶ καὶ δι' αὐτοῦ πραγματοποιοῦνται. Ὁ ἐνάρετος βίος εἶναι καὶ πραγματοποίησις μεγάλης ἀληθείας, καὶ ποίησις καλλίστου ἔργου. Πολλὰ θέλητρα ἔχουσι τὰ κάλλη τῆς φύσεως, τὰ κάλλη τοῦ σώματος, ἀλλὰ πολὺ ἀνώτερα εἶναι τὰ θέλητρα τῆς ὑψηλῆς διανοίας καὶ τῆς ἀγαθῆς καρδίας, καὶ ὅταν ἡ σοφία καὶ ἡ ἀρετὴ συνενωθῶσιν ἐν μιᾷ μόνη καὶ θεία τῶντι ἀρμονία τὰ θέλητρα αὐτῆς εἶναι ἀνίκητα. Αἱ τρεῖς αὗται τάσεις τοῦ ἀνθρωπίνου ἔντος πρὸς τὸ ἀπείρον ἀληθές

καὶ καλὸν καὶ ἀγαθόν, ἀνάγονται εἰς μίαν μόνην, τὴν πρὸς τὸν Θεὸν τάσιν. Τοιοῦτος εἶναι ὁ ἄνθρωπος, οἷον ἔπλασεν αὐτὸν ὁ Θεός. Καὶ ἡ τάσις αὕτη εἶναι τοσοῦτον ἀνίκητος, καὶ τοσοῦτον κυριευόμεθα ὑπ' αὐτῆς, ὥστε καὶ ὅτε παραγνωρίζομεν τὸν ἀληθῆ ἡμῶν προορισμόν, καὶ τρεπόμεθα πρὸς σκοποὺς κατωτέρους καὶ πρὸς ἀντικείμενα ἀνάξια τῆς ἡμετέρας ἀφοσιώσεως, ἀνυψοῦμεν καὶ αὐτὰ εἰς τὸ ἄπειρον, καὶ τρόπον τινὰ τὰ θεοποιοῦμεν. Ὁ ἐμπαθῆς θεοποιεῖ τὸ ἀντικείμενον τοῦ πάθους του, καὶ θέλει ἄπειρον τὴν ἀπόλαυσίν του, ὁ ἐγωῖστῆς θεοποιεῖ ἑαυτόν, καὶ ἄπειρον θέλει τὴν ὑπεροχὴν του. Ἐπαλήθευσον, ὅσον θέλεις καὶ ὅπως θέλεις, τὰς θεωρίας ταύτας, καὶ θέλεις ἴδει δτι ὁ ἄνθρωπος, εἴτε βαδίζων τὴν εὐθεΐαν τὴν ἄγουσαν πρὸς τὴν ἀρετὴν εἴτε παρεκτρεπόμενος αὐτῆς, ἐν μόνον ἐπιθυμεῖ καὶ ἐπιδιώκει, τὸ ἄπειρον, εἴτε τὸ ὑπ' αὐτοῦ ὑποτιθέμενον, εἴτε τὸ ἀληθές ὅπερ εἶναι αὐτὸς ὁ Θεός.— Τώρα, ἐρωτῶ σε, φίλτατέ μοι, δύνασαι ποτὲ νὰ πιστεύσης ὅτι ὁ Θεός, ὅστις ἐνέβαλε καὶ τρόπον τινὰ διὰ τῆς ἰδίας χειρὸς ἐνεχάραξεν εἰς τὸν νοῦν, εἰς τὴν καρδίαν, εἰς τοὺς ἐνδοτάτους μυχοὺς τῆς φύσεως τοῦ ἀνθρώπου τὴν πρὸς αὐτὸν τάσιν αὐτοῦ, ὅτε ἐξέρχεται τοῦ κόσμου τούτου, τὸν ἀποκρούει καὶ τὸν μηδενίζει;

"Όχι, φίλε μου, τοῦτο δὲν γίνεται, δὲν δύναται
 νὰ γίνη, διότι εἶναι ἀντιφατικὸν καὶ παράλογον,
 καὶ ἐπομένως ἀδύνατον. Ἡ ἀθανασία τῆς ψυ-
 χῆς εἶναι ἀλήθεια, καὶ ἔχει τὴν αὐτὴν βεβαιό-
 τητα ἣν πᾶσαι αἱ περὶ ψυχῆς ἀλήθειαι ἅς σοὶ
 ἀπέδειξα μέχρι τοῦδε, διότι συνδέεται μετ' αὐτῶν
 δι' ἀρρήκτου λογικῆς ἀλύσεως ἣν οὐδεμία προσ-
 πάθεια τοῦ σκεπτισμοῦ ἰσχύει νὰ διασπάσῃ.
 Καθὼς δὲ ἄνευ τῆς βεβαιότητος τῆς ἀθανασίας
 ἡ ζωὴ ἀποβάλλει πᾶσαν ἀξίαν, ὡς σοὶ ἔλεγον
 ἐν ἀρχῇ τῆς ἐπιστολῆς μου, οὕτω μετ' αὐτῆς
 ἀναλαμβάνει τὴν ἀληθῆ αὐτῆς ἀξίαν, διότι ἀπο-
 καλύπτεται ἡ πραγματικὴ αὐτῆς σημασία, καὶ
 τὸ μεγαλεῖον τοῦ ἡμετέρου προορισμοῦ. Ἀξίζει
 τῶντι νὰ ζῶμεν, ἀξίζει ν' ἀγωνιζώμεθα πρὸς
 ἡμετέραν τελειοποίησιν, νὰ φωτιζώμεθα ὅσω τὸ
 δυνατόν περισσότερον, νὰ ρυθμίζωμεν πάντοτε τὴν
 ζωὴν μας συμφώνως πρὸς τὰς διατάξεις τοῦ ἠθι-
 κοῦ νόμου, νὰ ὑπομένωμεν ἀγογγύστως τὰ δεινὰ
 τῆς ζωῆς, τὰς ἀδικίας τῶν ἀνθρώπων, τὰς περι-
 πετείας τοῦ κόσμου καὶ τὰ ἐν αὐτῷ παντοῖα
 δυστυχήματα, καὶ τὰ μὲν ἀγαθὰ ν' ἀποδεχώμεθα
 μετ' εὐγνωμοσύνης μὴ ἐπαιρόμενοι ἐπ' αὐτοῖς, τὰ
 δὲ κακὰ νὰ θεωρῶμεν ὡς δοκιμασίαν, καὶ νὰ με-
 τατρέπωμεν εἰς μέσα ἠθικῆς τελειοποιήσεως... Καὶ

οὐ μόνον ἡ ἀτομικὴ ἡμῶν ζωὴ ἀναλαμβάνει τοιοῦτοτρόπως τὴν φυσικὴν αὐτῆς ἀξιοπρέπειαν, ἀλλὰ καὶ ἡ ζωὴ τῶν ἄλλων ἀνθρώπων γίνεται πολυτιμοτέρα πρὸς ἡμᾶς καὶ σεβαστοτέρα, ἅμα ἠξεύρομεν ὅτι ἕκαστος ἄνθρωπος ὅσῳ ἀτελής καὶ ἂν εἶναι ἡ ἀνάπτυξις του καὶ ταπεινὴ ἡ κοινωνικὴ θέσις του, εἶναι πνεῦμα ἀθάνατον, τέκνον τοῦ αὐτοῦ πατρὸς συνδεόμενον πρὸς ἡμᾶς διὰ τῶν γλυκυτάτων δεσμῶν τῆς πνευματικῆς ἀδελφότητος.— Ἴδού λοιπόν, φίλε μου, πῶς διὰ τῆς θεωρίας τῆς ἀθανασίας καὶ ἡ περὶ ψυχῆς καὶ ἡ περὶ Θεοῦ διδασκαλία συμπληροῦνται, καὶ τίθεται ἡ κορωνὶς εἰς τὸ πνευματικὸν οἰκοδόμημα οὐ προσεπάθησα νά σοι διαγράψω τὸ σχέδιον καὶ τὸν ῥυθμόν. Τὸ οἰκοδόμημα τοῦτο μένει ἀτελὲς μέχρις οὗ εὕρομεν τὸ κατακόρυφον σημεῖον, ἔνθα αἱ κυριώτεραι γραμμαὶ αὐτοῦ συνάπτονται ἐν τῇ ἀψίδι δι' ἧς ἐπιστέφεται· αἱ δὲ δευτερεύουσαι γραμμαὶ, αἵτινες εἶναι αἱ ἠθικοπολιτικαὶ θεωρίαι, συναρμόζονται μετὰ τῶν κυριωτέρων καὶ συνανυψοῦνται, καὶ πᾶσαι ὁμοῦ εἶναι τόσῳ ἀδιαρρήκτως συγκεκολλημέναι διὰ τῆς σφύρας τοῦ λόγου, ὥστε τὸ οἰκοδόμημα μετέχει τῆς αἰωνιότητος αὐτοῦ τοῦ Θεοῦ. Οὐδέποτε λοιπόν θέλει ἰσχύσει κατ' αὐτοῦ ὁ σκεπτικισμὸς ἢ ἡ σοφιστεία τῶν ἀρνούμενων καὶ

τὴν ψυχὴν καὶ τὸν Θεὸν καὶ τὸν νόμον δι' οὗ ἐκ Θεοῦ ἐρχόμεθα καὶ εἰς Θεὸν ἐπιστρέφομεν. Ἐὰν ὁ πνευματικὸς οὗτος κόσμος εἶναι ὄνειρον, οὔτε ἄνθρωπος ὑπάρχει, οὔτε Θεός, ἀλλὰ ὕλη κινουμένη ἀδιακόπως ἄνευ πρώτου αἰτίου καὶ τελικοῦ σκοποῦ, μεταμορφουμένη κατὰ πᾶσαν στιγμὴν, συνθέτουσα καὶ ἀποσυνθέτουσα ὀργανισμοὺς κενοὺς πνεύματος, ἄνευ πραγματικῆς ἐνότητος, ἄνευ ἐλευθερίας, ἄνευ λόγου, καὶ εἰς τῶν προσκαίρων τούτων ὀργανισμῶν εἶναι, ὁ ἄνθρωπος, ὅστις καὶ αὐτὸς κινεῖται κατ' ἀνάγκην, καὶ αἰσθάνεται, καὶ ζῆ μίαν στιγμὴν συνδυάζων κατ' ἀνάγκην τὰς αἰσθήσεις του καὶ νοῶν ὅτι ἔρχεται ἐκ τοῦ μηδενός, καὶ ἐπιστρέφει εἰς τὸ μηδέν. Παράβαλε τὰς πνευματικὰς θεωρίας, ὅσας ηὐτύχησα νά σοι ἀναπτύξω, καὶ ἐλπίζω ὅτι ἤδη ἀποδέχεται, μὲ τὰς διδασκαλίας τῶν ὑλιστῶν, καὶ τώρα δύνασαι μόνος σου ν' ἀποφασίσῃς ἐὰν αἱ πρώται ἢ αἱ δευτεραι ἐξηγοῦσι τὸν ἄνθρωπον καὶ τὸν κόσμον, καὶ ποῦ κεῖται ἡ ἀλήθεια.

I'

Εὐγενίου πρὸς Φιλόθεον.

Τὰς πέντε ἐπιστολάς σου, ἀγαθέ μοι διδάσκαλε, ἀνέγνων καὶ μετὰ πολλῆς προσοχῆς ἐμελέτησα,